

EMBERI MÉLTÓSÁG, TÖRTÉNELMI NARRATÍVÁK ÉS A JOG

Vázlat a természetjog mai kilátásairól

DELI Gergely
egyetemi docens (SZE ÁJK)

1. Problémafelvetés

Tegyük a mércét a lehető legmagasabbra és ne engedjünk a kísértésnek, hogy a természetjog ideáját annak csupán valamely gyengített formájában¹ védelmezzük a mindent elsöpörni tűnő pozitív jogi gondolat ellenében. A természetjog általunk ismert legradikálisabb megfogalmazása szerint *semper aequum ac bonum est*:² mindig méltányos és jó.³ Paulus ezen kulcsfontosságú meghatározásából a természetjog négy esszenciális tulajdonságát határozhatjuk meg. A természetjog örök (*semper*), méltányos (*aequum*), jó (*bonum*) és szükségszerű (*semper [...] est*). Ez utolsó kitétel alatt nem azt értjük, hogy a természetjog létezése szükségszerű, hanem sokkal inkább azt, hogy ha létezik, a szükségszerűségben létezik: a természetjog, amennyiben van, mindig az, ami és nem másvalami, azaz, ami éppen, annak is kell lennie.

A pozitív jog (a *ius civile*) alatt ezzel szemben pedig azt a jogot értjük, amely egy adott államban mindenki vagy a többség számára hasznos.⁴ A kettő közötti összeköttetést az igazságosság (*iustitia*) fogalma biztosítja, amely állandó és örök akarat arra, hogy mindenki megkapja a maga jogát.⁵

¹ Ld. ehhez FRIVALDSZKY János: *Természetjog*. Budapest, Szent István Társulat, 2001. 100. A „minimális” természetjogról ld. FRIVALDSZKY János: Az emberi személy és annak méltósága jogfilozófiai perspektívában – különös tekintettel a jogalanyisághoz és az élethez való jog aktuális kérdéseire. *Acta Humana*, 2014/1. 71.

² Paul. D. 1, 11.

³ Ld. ehhez Paul A. Vander WAERTD: Philosophical Influence on Roman Jurisprudence? The Case of Stoicism and Natural Law. In: *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*. (edd. W. HAASE – H. TEMPORINI) Berlin–New York, De Gruyter, 1992. Vol II. 36.6, 4888.

⁴ Ld. Paul. D. 1, 11: „[...] quod omnibus aut pluribus in quaque civitate utile est [...]”.

⁵ Ulp. D. 1, 10pr.

A haszonelvű és változékony pozitív jogtól azonban hiába várjuk, hogy elérje a magasztos és állandó természetjog szintjét. Azonban éppen saját belső törvényszerűségei, nevezetesen az állandóan változó társadalmi és egyéni érdekek hajtják kényszerítő erővel a pozitív jogot abba az irányba, hogy a jó és a méltányos örök keresésére irányuló akarat eszköze legyen. A természetjog és a pozitív jog sajátos viszonya így dinamikussá válik, és csak történelmi távlatokban lesz helyesen értelmezhető.

A történetiségben való változás nyomai jól tetten érhetőek az emberi méltóság jogi fogalmának fejlődésén keresztül. Ez az alapvető indoka, hogy a természetjog kortárs perspektíváit két, az emberi méltósághoz kapcsolódó alkotmánybíróvási határozat elemzése révén igyekszem meghatározni. A következő gondolati egységekben e döntések segítségével értelmezem a jog, az emberi méltóság és a történelmi narratívák bonyolult viszonyait annak érdekében, hogy a záró következtetések során megállapíthassuk, érvényesülnek-e és miképp természetjogi elemek ezekben a kétértelmű kizáróan pozitív jogi döntésekben.

2. Az Alkotmánybíróság két releváns határozatának ismertetése

Vizsgálódásunk pozitív jogi tárgyát a 14/2000. (V. 12.) AB határozat (a továbbiakban: ABh1) és a 14/2000. (V. 12.) AB határozat (a továbbiakban: ABh2) képezi. Azért éppen e két alkotmánybíróvási határozatra esett a választás, mert tárgyuk és a bennük felmerült alkotmányossági probléma megegyezett, nem állt fenn továbbá lényegi eltérés az Alkotmány és az Alaptörvény véleménynyilvánítás szabadságára vonatkozó passzusai,⁶ azaz a jogi körülmények egy része között sem,⁷ azonban a bennük artikulált döntések eltértek. Mindez kedvező feltételeket teremt ahhoz, hogy a bennünket leginkább érdeklődő kérdésekre, az emberi méltóság és a történelmi narratíva változásaira fókuszáljunk. Joggal gondolhatjuk ugyanis, hogy az eltérő döntések mögött – legalábbis részben – e kettő változásai állnak.

Mindkét határozat a Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény 269/B. §-a alkotmányosságáról mondott ítéletet. A kérdéses jogszabályi rendelkezés a következő:

- (1) Aki horogkeresztet, SS-jelvényt, nyilaskeresztet, sarló-kalapácsot, ötágú vöröscsillagot, vagy ezeket ábrázoló jelképet
 - a) terjeszt;
 - b) nagy nyilvánosság előtt használ;
 - c) közszemlére tesz;
 ha súlyosabb bűncselekmény nem valósul meg, vétséget követ el, és pénzbüntetéssel büntetendő.

⁶ A véleménynyilvánítás szabadságához való jogot az Alkotmány 61. § (1) bekezdése, valamint az Alaptörvény IX. cikk (1) bekezdése azonos tartalommal rögzíti. Ld. 4/2013. (II. 21.) AB határozat, Indokolás [16].

⁷ Azonban az emberi méltósággal kapcsolatos rendelkezések és a két alaptörvény kontextusa és szerkezete eltérő. A szerkezeti eltérésekhez ld. Ld. ZAKARIÁS Kinga – SZIRBIK Miklós: Az élethez és az emberi méltósághoz való jog. In: JAKAB András (szerk.): *Az Alkotmány kommentárja, II. kötet*. Budapest, Századvég, 2009. 1902.

- (2) Nem büntethető az (1) bekezdésben meghatározott cselekmény miatt, aki azt ismeretterjesztő, oktatási, tudományos, művészeti célból vagy a történelem, illetve a jelenkor eseményeiről szóló tájékoztatás céljából követi el.
- (3) Az (1)–(2) bekezdés rendelkezései az államok hatályban lévő hivatalos jelképeire nem vonatkoznak.

A lényegi alkotmányossági probléma – bár ezt a második döntés voltaképpen megkerülte – mindkét esetben az volt, hogy a Btk. fent ismertetett rendelkezései a véleménynyilvánítás szabadságának alkotmányosan megengedhető korlátait jelentik-e.

Mint már említettük, a két határozat e kérdésre két különböző, egymást kizáró választ adott. Az ABh1 szerint a korlátozás szükséges és az elérni kívánt céllal arányos, azaz alkotmányos volt, míg az ABh2 a kérdéses rendelkezéseket alaptörvény-ellenességük okán *pro futuro* hatállyal megsemmisítette. Tekintsük át röviden az egyes határozatokat!

Az ABh1 utólagos normakontroll hatáskörben született. Az ügyben több indítvány is érkezett az Alkotmánybíróságra, az első 1993-ban. Az indítványozók többek között azt sérelmezték, hogy a Btk. fenti rendelkezései korlátozzák a szabad véleménynyilvánítás alapjogát. A döntésre meglehetősen hosszú ideig, hét évig kellett várni.

A határozat indokolása végeredményben öt, egymást erősítő érveléssel támasztotta alá azon értékítéletét, hogy a Btk. fenti passzusa alkotmányos. Egyrészt úgy vélte, hogy a tiltott jelképekkel kapcsolatos magatartások egyszerre sértik a köznyugalmat és a demokrácia értékei mellett elkötelezett közösség méltóságát. Másrészt álláspontja szerint azon történelmi előzmények, amelyeket e jelképek kifejeznek, hatásukat a döntéshozatal időpontjában is kifejítették. Harmadrészt úgy vélte, hogy a korlátozás nyomós társadalmi szükségletet elégít ki. Negyedrészt a büntetőjog eszközrendszerén kívül nem látott egyéb, hatékony eszközt a represszióval elérni kívánt cél megvalósítására. Végül ötödrészt megállapította, hogy Németországban, mint hazánkkal összehasonlítható történelmi országban is hasonlóképp büntetik az érintett cselekményeket. Az első három érv a véleménynyilvánításhoz való jog korlátozásának szükségességét, az utolsó kettő pedig arányosságát volt hivatott alátámasztani.⁸

Az ABh2 ún. „megújított” alkotmányjogi panaszindítvány alapján⁹ került az Alkotmánybíróság napirendjére 2013-ban. Mivel a vizsgált jogszabályi rendelkezés, a felvetett alkotmányjogi összefüggés alapján az ABh1 miatt felmerült az ítélt dolog¹⁰ lehetősége, az Alkotmánybíróság először azt indokolta meg, egyáltalán miért foglalkozik érdemben az ügygel.¹¹ A többségi álláspont szerint az Emberi Jogok Európai Bírósága (EJEB) által a Vajnai-ügyben¹² hozott ítélet a jogi körülmények olyan megváltozását jelentette, amely indokolta az alkotmányos probléma ismételt megvizsgálá-

⁸ E többségi álláspontot egy párhuzamos indokolás és egy különvélemény egészítette ki.

⁹ Ld. az Alkotmánybíróságról szóló 2011. évi CLI. törvény (Abtv.) 71. § (39. bekezdését).

¹⁰ Ld. Abtv. 31. § (1) bekezdés.

¹¹ Annak ellenére, hogy az Abtv. 31. § (1) bekezdése kifejezetten alkotmányjogi panasz és bírói kezdeményezés alapján hozott döntéseket említ, míg az ABh1 utólagos normakontroll hatáskörben született.

¹² EJEB Vajnai kontra Magyarország, 33629/06 számú kérelem.

lását. Ez nem jelenti természetesen feltétlenül azt, de nem is zárja ki, hogy a testület tagjainak többsége egyetértett volna az EJEB-ítéletben megfogalmazott történelmi narratívával, amely szerint már két évtized telt el a többpártrendszer bevezetése óta, így Magyarország stabil demokráciának tekinthető. Jelen helyzetben ebből kifolyólag már nem lehet arra hivatkozni, hogy a demokráciába való átmenet specifikus körülményei indokolnák a korlátozást, állította a strasbourgi testület.¹³ A stabil demokrácia tételét érdekes módon épp az a Dienes-Oehm Egon alkotmánybíró fogadta el, aki egyébként az EJEB ítéletének deklaratív, jogalkotási kötelezettséget nem konstitutív jellegét hangsúlyozta.¹⁴

Az ABh2 a jogszabály megsemmisítése mellett lényegében egyetlen érvet sorakoztatott fel: a büntetőkodez rendelkezései nem kellően világosak és emiatt eltérő jogalkalmazási gyakorlat alakult ki, amely sérti a jogállamiság elvét. A határozat indokolásában szereplő széleskörű nemzetközi összehasonlítás fajsúlyos argumentummal nem szolgált. A külföldi megoldások között találtak több olyat, amely valamilyen formában korlátozza egyes önkényuralmi jelképek használatát (például német, szlovák, lett, litván és ukrán jogrendszerek), de olyat is, amely ilyen megszorítást nem ismer (például a lengyel). Igaz ugyan, hogy a hasonló történelmi kataklizmákon átesett kelet-európai országok többségében létezik a magyarhoz hasonló a korlátozás, a lengyel példa azonban kellő óvatosságra intett. Ott az Alkotmánybíróság 2011. július 19-én alkotmányellenesnek ítélte a korlátozást, hivatkozva a Vajnai kontra Magyarország ügyben hozott strasbourgi ítéletre is.¹⁵

Mint láttuk, a két alkotmánybírósi határozat két eltérő választ adott ugyanarra a kérdésre. Ennek fő oka, hogy a döntések alapját képező történelmi narratívák eltérőek voltak. Az alkotmányok különbözőségének jelentősége érdekesképp bizonyosan kisebb volt. Az ABh1 meghozatalakor hatályos Alkotmány inkább a szabadságra alapuló emberi méltóságkonceptiót, az általam a továbbiakban szabadságelvű méltóságnak nevezett felfogást követte.¹⁶ Az ABh2 idején már az Alaptörvény alapján ítékezett a taláros testület, amely a korábbival ellentétben a méltóság értékelvű felfogásának¹⁷ talaján áll. Az első az emberi méltóságot mint formát védelmezte, a második ezzel szemben bizonyos konkrét értéktartalmakat privilegizál.¹⁸

Ennek ellenére paradox módon a szabadságelvű Alkotmány alapján a véleménynyilvánítás korlátozását alkotmányosnak, az értékelvű Alaptörvény alapján pedig alaptörvény-ellenesnek nyilvánították. Ezt az ellentmondást csak az eltérő történelmi narratívák fgyelembevételével oldhatjuk fel.

¹³ Ld. a Vajnai ügyben hozott ítélet 48–49. pontjait, illetve 4/2013. (II. 21.) AB határozat, Indokolás [46].

¹⁴ 4/2013. (II. 21.) AB határozat, Indokolás [94].

¹⁵ E határozathoz négyen párhuzamos indokolást, hárman különvéleményt írtak.

¹⁶ „A Magyar Köztársaságban minden embernek veleszületett joga van az élethez és az emberi méltósághoz, amelyektől senkit nem lehet önkényesen megfosztani.” Vö. Alkotmány 54. § (1) bekezdés.

¹⁷ „[a]z emberi méltóság sérthetetlen. Minden embernek joga van az élethez és az emberi méltósághoz, a magzat életét a fogantatástól kezdve védelem illeti meg.” Vö. Alaptörvény, II. cikk.

¹⁸ A két méltóságfelfogás különbözőségéhez ld. Catherine DUPRÉ: Az emberi méltóság a 2011-es magyar Alaptörvényben. *Fundamentum*, 2011/4. 31–32.

Az első határozat uralkodó történelmi narratívája szerint az önkényuralmi rendszerek emléke még elevenen él a közösségi emlékezetben. Azaz érdekesképpen azt a narratívát követi, amelyet az Alaptörvény tesz majd később kötelezővé: „Tagadjuk a magyar nemzet és polgárai ellen a nemzetiszocialista és kommunista diktatúrák uralma alatt elkövetett embertelen bűnök elévülését.”¹⁹ A többségi történefeltölgással szemben csupán egy figyelmeztető különvélemény artikulált alternatív történelmi narratívát. Kukorelli István alkotmánybíró úgy vélte, hogy „[a többségi] határozat szerint Magyarország sajátos történelmi múltja szükségessé tesz alapjogbeli korlátozásokat, így a történelmi körülményekkel indokolható az is, hogy az állam büntetéssel fenyegeti az önkényuralmi jelképek használóit. Magyarország huszadik századi történelme, a náci és a kommunista rémtettek emléke ennek éppen az ellenkezőjét indokolhatja: a vélemény szabadság a demokrácia egyik legfőbb védelmezője, ezért maga is különleges védelmet érdemel. Az alkotmányos demokráciát többek között az különbözteti meg a diktatórikus rendszerektől, hogy tág teret biztosít a szabad szó lásnak, s ezzel segíti elő a demokratikus közvélemény kialakulását. A szólásszabadság korlátozásával sehol sem sikerült megfékezni a totalitárius eszmék terjedését, ahol pedig az antidemokratikus erők hatalomra kerültek, nem a vélemény szabadság segítette őket uralomra. Ez a jellemző a magyar történelemre, a politikai kultúrára, a választópolgári magatartásra is: Magyarországon szabad választásokon szélsőséges politikai erők sohasem kerültek hatalomra. A fasiszta vagy a kommunista diktatúrák a XX. századi magyar történelemben akkor jöttek létre, amikor az ország idegen katonai megszállás alatt állt.”²⁰

A második döntést egy alkotmányosan kevésbé védhető jogtechnikai okra alapozták, azonban a párhuzamos indokolásokból és a különvéleményekből is sejthető, hogy legalább néhány bírót az Alaptörvény által létrehozott új történelmi narratívák vezéreltek a szavazás alkalmával – bár eltérő módon és eltérő eredménnyel. Akadt például olyan bíró, Dienes-Oehm Egon, aki az Alaptörvény létrejöttének történelmi tényével igazolta az Alaptörvényben foglalt történelmi narratívától való eltérést: „Mindenekelőtt ki kell emelni önmagában azt a tény, hogy az Alaptörvény felváltja az ideiglenesnek szánt Alkotmányt, ami egyúttal a jogállammá válás folyamatának befejezettségét is jelenti.”²¹

Lenkovic Barnabás alkotmánybíró ezzel szemben egyértelműen az ABH1 narratíváját követte, ötvözve azt az Alaptörvény nemzeti méltóság prioritását hangsúlyozó, e narratívát erősítő elemeivel:²² „Magyarországnak a 20. századi történelme során mind a fasiszta, mind a kommunista diktatúra borzalmaiban része volt, okozóként és – sokkal nagyobb társadalmi arányban – elszennvedőként egyaránt. Sajátos történelmi körülményeink folytán e korok szimbólumaihoz való viszonyunk is más, mint az erős nyugati demokráciák polgárainak.”²³ Hasonlóképp érvelt Pokol Béla al-

¹⁹ Alaptörvény, Nemzeti Hitvallás.

²⁰ 14/2000. (V. 21.) AB határozat; ABH 2000, 83, 109–110.

²¹ 4/2013. (II. 21.) AB határozat, Indokolás [100].

²² Ld. például 4/2013. (II. 21.) AB határozat, Indokolás [132].

²³ 4/2013. (II. 21.) AB határozat, Indokolás [132].

kotmánybíró az egyéni méltóság új narratíváját állítva középpontba: „az Alaptörvény, [...] a régi Alkotmánytól eltérően az alapvető jogok egyének számára történő biztosításánál generális módon a *közösségbe illesztett individuumokból* indul ki.” Szívós Mária alkotmánybíró is állandóságot tételezett a történelmi narratívában, akként érvelve, hogy „[...] azok az alkotmányjogi megfontolások pedig, amelyek az Alkotmánybírást a korábbi döntése meghozatalában vezérelték, a mai történelmi és politikai helyzetben is érvényesek, sőt – tekintettel a vizsgált kérdés szimbolikus jelentőségére, azaz a XX. századi totalitárius rendszerek áldozatainak, illetőleg a demokrácia mellett elkötelezettek méltóságvédelmére, valamint a demokrácia melletti társadalmi elköteleződés rendszerváltás utáni elmélyítésére – e megfontolások az elkövetkező évtizedekben is aktuálisak maradnak.”²⁴

Azaz meglepő módon az ABh1 történelmi narratívája megegyezett az új Alaptörvény szemléletével, és alkotmányosnak találta a korlátozást. Ezzel szemben az új Alaptörvény alapján hozott ABh2 alaptörvény-ellenesnek mondta ki azt, lényegében a szabadságelvű méltóságfelfogás alapján, amely inkább az Alkotmányra volt jellemző.²⁵ E bizarr kavarodás kulcsa, hogy az ABh1 történelmi narratívája nem egyezett meg azzal a szabadságelvű méltóságfelfogással, amelyet az Alkotmány tartalmazott, és egyúttal az Alkotmány által sugalmazott történelmi narratívával sem. Az ABh2 méltóságfelfogása, amely megegyezett az Alkotmányéval, de nem az Alaptörvényével, pedig erősebbnek bizonyult az Alaptörvény történelmi narratívájával szemben.

3. Szabadságelvű és értékelvű emberi méltóság

Felületes szemlélő úgy vélheti a fentiek alapján, hogy a szabadságelvű és az értékelvű méltóságkoncepció egymással ellentétesek. Azonban erről szó sincs. A szabadságelvű koncepció lényege ugyanis a koncepciók szabadsága, azaz a szabadságelvű alkotmány lehetővé teszi lényegében bármilyen értéktartalom létezését. Csak a formát biztosítja, amelybe aztán szinte bármilyen tartalom belekerülhet.²⁶ Ezzel szemben az értékelvű alkotmány, amely az értékelvű emberi méltóságot vallja, egy bizonyos értékrendet privilegizál,²⁷ mint ahogy azt a magyar Alaptörvény is teszi. Ezáltal szükségszerűen kizár minden más értéktartalmú méltóságfelfogást és alkotmányt. Így a két álláspont nem egyenértékű és nem egyenrangú. Nem szemben állnak egymással, hanem a több-kevesebb viszonyában állnak egymással. A szabadságelvű méltóságkoncepció a több, hiszen magában foglalja, mint egy lehetségest, bármely méltóságkoncepciót, így konkrétan éppen azt is, amely például a magyar Alaptörvényben jelenleg megfogalmazódik. A konkrét értékelvű méltóságkoncepció és az

²⁴ 4/2013. (II. 21.) AB határozat, Indokolás [143].

²⁵ Ugyan ezt maga az indokolás nem mondja ki, azonban az abban foglalt kompromisszum mögött lényegében a véleménynyilvánítás szabadságának elismerése áll. E felfogás *expressis verbis* megjelenik Bragyova András és Kiss László párhuzamos indokolásában és Paczolay Péter különvéleményében.

²⁶ Vö. TÓTH i. m. 255.

²⁷ SZÁJER József: *Szabad Magyarország, Szabad Európa. Újabb tizenöt év. Beszédek, írások, dokumentumok 1998–2013.* (Szerk.: FARKAS Judit és RÉMAI Dániel) Budapest, 2014. 679–853.

arra épülő alkotmány bármely tőle különböző, rajta kívül álló méltóságkonceptióval és alkotmánnyal összeférhetetlen. A szabadságelvű méltóságkonceptió és alkotmány ezzel szemben elvileg az emberi méltóság bármely koncepciójával megfér.

Hogy elméletig hogyan indokolható mégis az értékelvű méltóság állandó felbukkanása a szabadságelvű méltóság rovására? A szabadságelvű méltóság koncepciójának legalább három gyenge pontja van, az értékelvű megközelítés pedig pontosan ezeket az Achilles-sarkokat támadja. Egyrészt a szabadságelvű méltóságkonceptióban logikai önellentmondás rejlik. Azt állítja ugyanis, hogy az a helyes, ha az emberi méltóság szabad. Ennek következtében azonban az általa koncipiált méltóság mégsem szabad, hiszen csak akkor helyes, ha vallja a méltóság lényegi szabadságát. Ezen elméleti gyengeségből következik a második, már jelentős gyakorlati következményekkel járó infirmitás. A szabadságelvű koncepcióban természetesen kódolt a szuicid hajlam, hiszen mint forma, lényegi szabadságot biztosít bármilyen tartalmú méltóságkonceptió számára. Így azok számára is, amelynek tartalma a szabadságelvű koncepció megsemmisítése.²⁸ A koncepció harmadik gyengesége abban áll, hogy történetileg szükségszerűen meghatározott. Ennek legvégső oka abban rejlik ontológiailag, hogy senki sem képes és – fejlődjön bármilyen gyorsan az emberi tudás – nem is lesz képes önmaga megteremtésére. Önmagunk megteremtéséhez feltétlenül szükségünk lenne önmagunkra. Ezen ördögi körből ép ésszel nem lehet kitörni.

A fentiek alapján az ABh1 pusztán formális, jogi szempontból helyes döntés volt, hiszen a szabadságelvű méltóságkonceptió az Alkotmány megsértése nélkül tette lehetővé a taláros testület számára azt, hogy egy bizonyos történelmi narratíva alapján egy konkrét méltóságfelfogást privilegizáljon egy másikkal szemben. Az ABh2-nek azonban elvileg az Alaptörvényben lefektetett értékelvű méltóságkonceptiót és az ott megfogalmazott történelmi narratívát kellett (volna) követnie. Ezzel ugyan direkt módon nem helyezkedett szembe, hiszen nem nyílt alaptörvény-sértés árán, hanem egy kompromisszumos és megkérdőjelezhető jogtechnikai trükkel az Alaptörvény egy másik alapértéke, a jogállamiság alapján semmisítette meg a jogszabályi rendelkezést. Végeredményében mégis olyan szellemű döntést hozott, amely az Alaptörvényből kivágható értékelvű méltóságkonceptiónak és történelmi narratívának nem felel meg.

Mindebből rögtön látható, hogy az emberi méltóság szabadságelvű és értékelvű, látszólag ellentétes megközelítései szükségszerűen összekapcsolódnak a történetiség, a történelmi narratíva tényezőjén keresztül. Az ember éppen létezése, azaz embersége következtében, legalábbis saját történetiségéhez viszonyított. Ezt a szabadságelvű méltóságfelfogás is kénytelen elismerni, és a hátrányból látszólag előnyt kovácsolva, az emberi méltóságot kivétel nélkül mindenki számára pusztán létezésésként biztosítja. A méltóságot azonban ezzel az ittlét foglyává teszi.²⁹ Paradox mó-

²⁸ Vö. BALÁZS Zoltán: *Emberi méltóság. Jogelméleti Szemle*, 2005/4. 13. <http://jesz.ajk.elte.hu/balazs24.html>

²⁹ További vitatott kérdés, hogy a létezés mikortól számítás. A méhmagzat teljes jogalanyiságát és részleges jogképességét tételezi FRIVALDSZKY János: *Az emberi személy alkotmányos fogalma felé a méhmagzat életjogának tesztjén keresztül*. In: SCHANDA Balázs – VARGA Zs. András (szerk.): *Láttelek közjogunk elmúlt évtizedéről*. Budapest, PPKÉ JÁK, 2010. 30.

don, e logikát követve, az emberi méltóság legteljesebb formáját az ittlét kötelékeinek eloldásával érheti el. Az értékelvű felfogás ezzel szemben az emberi méltóság kiteljesedését egyes konkrétan meghatározott értékek közös³⁰ megvalósításában látja.

Az emberi méltóság így mindkét megközelítés számára folyamat, méghozzá éppen az a folyamat, amelyben megvalósítja önmagát. Az emberi méltóság mindenképp feladat az ember számára. Tény és program egyszerre. Az egyéni méltóság nagy feladata az egyéni önmeghatározásban (vagy az egyéni önmegtagadásban) rejlik, amely önmeghatározás természeténél fogva és szükségszerűen viszonyító jellegű. E szükségszerű diszkurzivitásból fakadóan az emberi méltósághoz kommunikáció szükséges.

A szabadságelvű megközelítés szempontjából az emberi méltóságból eredő egyik legfontosabb alapjog ennek megfelelően a véleménynyilvánítás szabadsága. Ez a jog nem véletlenül hasonlít az emberi méltósághoz annyiban, hogy pusztán forma, védelme független a tartalmától. Jogi minősítésére is csak szabad diskurzus eredményeképpen kerülhet sor. Az értékelvű felfogás ezzel szemben sokkal határozottabb a tekintetben, hogy „a véleménynyilvánítás szabadsága nem irányulhat mások emberi méltóságának megsértésére.”³¹

Különös ellentmondás a kommunikáció és az emberi méltóság kapcsolatában, hogy az emberi méltóság egyszerre a vélemény kifejezésének forrása és eredménye is. Ennek tudatosítása azért fontos, mert minden véleményünket és ezáltal önmagunkat viszonylagossá teszi, s így ráébreszt(het) bennünket saját esendőségünkre. Így lesz az általános jogegyenlőségből végeredményben az általános esendőség paradigmája: „Ahol sokféle véleménnyel találkozhatnak az emberek, a közvélemény toleráns lesz; míg zárt társadalmakban sokkal inkább felkavarhatja a köznyugalmat egy-egy szokatlan hang is. Másrészt a véleménynyilvánítás szükségtelen és aránytalanul szigorú korlátozása a társadalom nyitottsága ellen hat.”³²

A tárgyalt két eset ezért olyan érdekes számunkra: megpróbálják összebékíteni az emberi méltóság két egymással ütköző aspektusát, a véleménynyilvánítási szabadságot valamint az áldozati méltóságot a különféle történelmi narratívák keresztútjében. A döntések mélyebb megértéséhez vizsgáljuk meg a következőkben fogalmi szinten az emberi méltóság, a történelmi narratívák és a jog viszonyát.

4. Az emberi méltóság, a történelmi narratívák és a jog viszonya

Az emberi méltóság, a történelmi narratívák és jog fogalmainak mindegyike sajátos viszonyban áll a másik kettővel. Egyrészt kölcsönösen meghatározzák egymást,

³⁰ Az Alaptörvény a közösségi együttélés stabilitását azáltal is biztosítani kívánja, hogy az Alkotmánybíróság hatáskörét – néhány kivételtől eltekintve, amelyek között az emberi méltóságot is megtaláljuk – a központi költségvetési és központi adónemekről szóló jogszabályok tekintetében korlátozza. Ennek kritikájáért ld. Angela KEREK: Normenkontrollkompetenzen des ungarischen Verfassungsgerichts in der neuen Verfassung vom 1. Januar 2012. In: Jakob NOLTE – Ralf POSCHER – Henner WOLTER (szerk.): *Die Verfassung als Aufgabe von Wissenschaft, Praxis und Öffentlichkeit. Freundesgabe für Bernhard Schlink zum 70. Geburtstag*. Heidelberg, C. F. Müller, 2014. 371–373.

³¹ Alaptörvény IX. cikk (4) és 4/2013. (II. 21.) AB határozat, Indokolás [103].

³² ABH 1992, 167, 180.

másrészt kapcsolataikban nehezen feloldható ellentmondások is rejtőznek. Először az emberi méltóság és a történelmi narratívák, majd az emberi méltóság és a jog, végül a történelmi narratívák és a jog kapcsolatát vizsgáljuk meg közelebbről a kölcsönös meghatározottság és a bennük feszülő ellentmondások szempontjából.

Az emberi méltóság és a történelmi narratíva viszonyában a kölcsönös meghatározottság abban áll, hogy egy bizonyos, a történelmi időben jól meghatározhatóan kialakult történelmi narratíva tartalmazza azt az álláspontot, hogy az emberi méltóság sérthetetlen,³³ és hogy védelme az állam elsődendő kötelessége. Fontos megértenünk, hogy az emberi méltóság sérthetlenségének koncepciója lényegében az emberi szabadság elismerését jelenti.³⁴ Egyrészt azt, hogy a másik ember személyisége szabad kibontakoztatásában nem akadályozható, másrészt hogy önkényesen (itt úgy értendő: akarata nélkül) nem használható fel meghatározott célok eszközeként.

Az emberi méltóság ezen felfogása történelmi színrelépése logikailag nem szükségszerű, azonban fontos, hogy meghaladása már a történelemben logikailag nem lehetséges. A jelenben illetve a jövőben ettől az állásponttól elméletileg csak visszalépés történhet vagy (jobb esetben) a stagnálás lehetséges. Ezért indokolt, hogy a szabadságelvű méltóság történelmi színrelépését úgy tekintsük, mint ami áttörést valósított meg a fogalom fejlődésében.

A kölcsönös meghatározottság a másik irányban úgy működik, hogy az emberi méltóság sérthetlenségének perspektívájából a különböző történelmi narratívák egyenértékűek, közöttük semmiféle hierarchia nem állítható fel. Hiszen az emberi méltóság sérthetlenségének talaján állva elvileg nem tehető az emberek között különbség azon az alapon, mely történelmi narratívát fogadják el. Tulajdonképpen burkoltan ezt mondják ki a különféle alkotmányok és nemzetközi egyezmények diszkrimináció tilalmát³⁵ rögzítő azon rendelkezései, amelyek például a nemzeti, etnikai, vagy faji hovatartozás alapján történő hátrányos megkülönböztetést tilalmazzák.³⁶

Nehezen tagadható ugyanis, hogy egy adott közösségbe születés egyúttal kényeszerűen és az egyéntől függetlenül bizonyos történelmi narratívákba történő belehelyeződést is jelent. Fontos kiemelnünk, hogy a diszkrimináció legsúlyosabb, ezért az alapvető emberi jogokat védő dokumentumokban példálódzó jelleggel fel is sorolt esetei közül ezek, az emberi méltóságot az érintett akarata nélkül, objektíven befolyásoló jellemzők azok, amelyek nem változtathatóak. A politikai pártállás, a vallási hovatartozás, de ma már a bőrszín és a nem is megváltoztatható, a nemzetiség, az etnikum, a faj azonban nem. Mindez eldől a születés pillanatában, egy meghatározott

³³ A sérthetlenség és korlátozhatatlanság fogalmi különbözőségéhez ld. ZAKARIÁS Kinga: Az élethez és az emberi méltósághoz való jog az alkotmánykoncepció tükrében. In: DRINÓCZI Timea – JAKAB András: *Alkotmányozás Magyarországon 2010–2011*. Budapest, Pázmány Press, 2013. 378.

³⁴ Ld. BIBŐ István: *Életút dokumentumokban*. (Válogatta, összeállította HUSZÁR Tibor. A felhasznált interjúkat készítette HUSZÁR Tibor és HANÁK Gábor. A kötetet szerkesztette: LITVÁN György és S. VARGA Katalin) Budapest, 1956-os Intézet, Osiris-Századvég, 1995. 449–450.

³⁵ Ehhez ld. KOVÁCS Kriszta: *Az egyenlőség felé, a hátrányos megkülönböztetés tilalma és a támogató intézkedések*. Budapest, L'Harmattan, 2012.

³⁶ Ld. például a magyar Alaptörvény XV. cikk (2) bekezdését.

és többé vissza nem térő történelmi pillanatban, azaz valamiféle konkrét történelmi narratívában.

A nemzeti hovatarozáshoz, mint objektív tényállási elemhez kapcsolódó szubjektív értékítélet és történelmi narratíva természetesen változhat és változtatható. Sőt, előfordulhat, hogy ugyanazon születéshez eltérő, egymásnak ellentmondó történelmi narratívák kapcsolódnak. Azonban látható, hogy az emberi méltóság a születés, pontosabban szólva a létezés történelmi tényétől fogva nem teljességgel szabad. Mindenképp valamilyen, igenlő vagy tagadó viszonyban áll azzal a történetileg adott objektív kontextussal, amelyben világra jött.

Az emberi méltóság és a történelmi narratívák paradoxona éppen ebből adódik: nyilvánvaló hogy egyes objektív, és az egyén számára nem, vagy csak nehezen megváltoztatható történelmi narratívák az adott személy méltóságának részét képezik. Akár úgy, hogy (mivel már így alakult) elfogadja őket és azonosul velük, akár úgy, hogy nem vesz azokról tudomást, de akár azáltal is, hogy megtagadja azokat.

A másodikként vizsgált viszony az emberi méltóság és a jog közötti, szintén kölcsönösen meghatározott és nem éppen problémamentes kapcsolat. Az emberi méltóság annyiban határozza meg a jogot, hogy annak fent ismertetett, szabadságelvű felfogása kilép a jog kereteiből, vagy másképp megfogalmazva, kényszerű önkorlátozást ír elő a jog számára, azaz tulajdonképpen meghatározza a jog lehetséges tartalmát.

A szabadságelvű emberi méltóság koncepciója szerint ugyanis az emberi méltóság jogilag definiálhatatlan, lényegi magját a jognak feltétlen tiszteletben kell részesítenie. Figyeljük meg, hogy az áttörési pontot történetileg itt is meghaladtuk már: a méltóság ettől teljesebb védelme logikailag nem elképzelhető. A méltóságkoncepció elérte fejlődése logikailag elérhető legmagasabb fokát azáltal, hogy a jogi szabályozást kitiltotta magterületéről.

A szabadságelvű felfogás szerint a jog ugyanis nem az emberi méltóság tartalmát, hanem formáját védelmezi, a tartalomra való tekintet nélkül. Ennek nem csak az az oka, hogy közösségi szinten számos kurrens, az emberi méltóság részét alkotó történelmi narratíva képzelhető el, hanem az is, hogy az egyéni akaratképzés változékony, néha egyenesen irracionális. A jog csak akkor képes a változó értékpreferenciák függvényében változó méltóságtartalmak és narratívák egyenrangú védelmére és az emberi irracionális kezelésére, ha nem az emberi méltóság ilyen vagy olyan tartalmát, hanem annak formáját, azaz gyakorlatilag az emberi szabadságot védi. Történeti tapasztalatunk ugyanakkor, hogy a jog nagyban képes befolyásolni az emberi méltóság tartalmát, illetve kibontakoztatásának kereteit: a fejlődés során elért állapot logikailag nem szükségszerű, csupán lehetséges.

A szabadságelvű emberi méltóság és a jog viszonyában rejlő legnagyobb nehézség, hogy az így meghatározott jog szükségszerűen individualizáló hatásúvá válik.³⁷ Mivel tartalmilag nem védheti, tulajdonképpen gyengíti azokat az egyébként szükségszerű, objektív szálakat, amelyek az egyént ahhoz a közösséghez fűzik, amelyek éppen emberi méltósága legerősebb, mert megváltoztathatatlan jegyeit biztosítják.

³⁷ Amint az Alkotmányról szólva Sári János megjegyzi: „*az állam és polgár viszonyában az utóbbi a meghatározó tényező.*” Ld. SÁRI JÁNOS: *Alapjogok. Alkotmánytan II.* Budapest, Osiris, 2004. 31.

Pontosan azon szálakról van itt szó, amelyeket már korábban említettünk, a nemzeti, etnikai, faji hovatartozás megtagadhatóságukkal együtt eltéphetetlen kötelékeiről.

Miközben a szabadságelvű méltóságkoncepció egyrészt azt rögzíti, hogy az egyén szabad emberi méltóság alapján válogathat a különféle történelmi narratívák között, és lényegileg érinthetetlen legyen a jog által, másrészt – legalábbis történetileg – mégis úgy tűnik, hogy csak ezekhez viszonyítva képes meghatározni önmagát. Általános történelmi tapasztalatunk az, hogy az egyéni méltóság csak a közösségben bontakozhat ki. Így végeredményben a szabadságelvű méltóságkoncepció nem képes úgy önmagában megállni, ahogy saját előfeltevései szerint logikailag kellene neki: kizárólag és kényszerítően azért, mert egy történelmi időpontban jött létre. Azért, mert eredete nem önmagában, hanem magán kívül áll. Végül azért, mert a szabadsághoz létezés szükséges, egy adott formában való ittlét. A szabadságelvű emberi méltóság természetében feltétlenül benne rejlő azon tendencia, amely a jog és a történelem megsemmisítésére irányul, végeredményben önmegsemmisítő, vagy emelkedettebben kifejezve, önmeghaladó jellegű.

Ezen ellentmondás ismeretében válik érthetőbbé az, hogy a szabadságelvű méltóságkoncepció kontextusában miért oly gyakori az az érvelési módszer, amellyel az egyéni méltóságot vagy valamely elemét (konkrét eseteinkben a véleménynyilvánítás szabadságához való jogot) sokszor furcsamód nem az egyénre, hanem a közönségre hivatkozással korlátozzák: „[a]z alkotmányosan még megengedett korlátozhatóság határa tehát ott van, amikor a tiltott magatartás nem pusztán egy – helyesnek vagy helytelennek tartott – politikai nézetet fejez ki, hanem annál több: a demokrácia értékei mellett elkötelezett közösségek méltóságát sértve veszélyezteti a köznyugalmat is.”³⁸ Hasonlóképp fogalmaz az Emberi Jogok Európai Egyezménye 10. cikke is: a véleménynyilvánítás joga korlátozható, ha az a „demokratikus társadalomban szükséges”. Az Egyezségokmány 19. cikk 3. pontja mások jogainak és jó hírűvének, illetőleg az állambiztonság, a közrend, a közegészség vagy a közérkölcés védelme érdekében szintén elismeri a korlátozás törvényi lehetőségét. Rámutatnak a szabadságelvű felfogás korlátaira az Alkotmánybíróság azon elvi tételei is, amelyek egyes egyéni, az emberi méltóság megnyilvánulásaiaként értelmezhető véleményeket és magatartásformákat ítélték el: „Az Alkotmány 2. § (3) bekezdése szerint a társadalom egyetlen szervezetének, egyetlen állami szervnek vagy állampolgárnak a tevékenysége sem irányulhat a hatalom erőszakos megszerzésére vagy gyakorlására, illetőleg kizárólagos birtoklására. [...] Az Alkotmány a demokratikus jogállam alkotmánya, ami azt jelenti, hogy az alkotmányozó hatalom védendő alkotmányos értékek tekinteti a demokráciát, a pluralizmust, az emberi méltóságot, s egyben az Alkotmányon kívülre utasít minden olyan tevékenységet, amely a hatalom erőszakos megszerzésére, gyakorlására, kizárólagos birtoklására irányul.”³⁹

Azonban, mint láttuk, a véleménynyilvánítás szabadsága, azaz végeredményben az emberi méltóság korlátozásának nem csupán a másik egyén, illetve a többi egyén

³⁸ 14/2000. (V. 21.) AB határozat; ABH 2000, 83, 92.

³⁹ Vö. Alkotmány 2. § (3) bekezdés.

által alkotott bizonyos csoportok,⁴⁰ hanem maga a megbélyegzett véleményt valló egyén is indoka lehet. Ha a jogalkalmazó ezekben az esetekben ez az „önveszélyes” egyénre is hivatkozna, azaz megfogalmazná, hogy az egyént végeredményben önmagától is megvédi, akkor rögtön napvilágra kerülne a szabadságelvű méltóságfelfogásban feszülő, fentebb tárgyalt önellentmondás.

Épp emiatt zavaros a magyar Alkotmánybíróság megfogalmazása akkor, amikor a demokrácia és a jogállam mellett a korlátozás legitím indokai között minden egyén egyenlő méltóságú személyként való kezelését is kiemelte, hiszen a „minden egyén” kategóriájába a demokrácia értékeit elutasító személyek jelen esetben csak addig tartoznak bele, amíg egyéni méltóságuk megvalósítása nem sért bizonyos értékeket.⁴¹

Végül elérkeztünk a harmadik viszony, a történelmi narratívák és jog kapcsolatának vizsgálatához. E viszony is az előzőekhez hasonló struktúrával bír. Egyrészt a fogalmak kölcsönös függési viszonyban állnak egymással, másrészt itt is elképzelhető egy áttörési pont, amelyet azonban, mint azt látni fogjuk, még nem értünk el teljes mértékben.

A kölcsönös függés egyrésztől abban nyilvánul meg, hogy a jog egyértelműen történelmi jelenség, a történelem egy adott pontján jelent meg és a történelemben fejlődik. A jog jelenleg elképzelhetetlennek tűnik konkrét történelmi narratívák nélkül, amelyek lényegileg befolyásolják a jog tartalmát és alkalmazását. A történelmi narratívák egyik funkciója, hogy hozzájárulnak egyes jogalkotói cselekmények legitímálásához, amelyek egyébként nem, vagy csak nehezen fászfizikálható szubjektív vélekedésen (például, hogy bizonyos jelképek sértik a társadalom jelentős részét, vagy rontják az ország nemzetközi hírnevét) alapulnak.

Másrészt a jog, különösen az alkotmányok hajlamosak arra, hogy egy bizonyos történelmi narratívát kiemeljenek és normatív jelentéssel ruházzanak fel. Azaz a jog is meghatároz egyes történelmi narratívákat. Hiszen jogfelfogástól függetlenül a jog egyik lényegi, természetével velejáráó funkciója a stabilizációs funkció. Ez szükségszerűen egy adott tárgyra, egy adott történelmi narratívára vonatkozik, amelyet stabilizálni hivatott. Ezt még maga a szabadságelvű méltóságfelfogás sem képes megszüntetni, hiszen annak éppen az a történelmi narratívája, hogy a történelmi narratívák semlegesek és egyenértékűek. A szabadságelvű méltóságot elfogadó Alkotmány alapján ítélező Alkotmánybíróság⁴² szerint például „nincs sem szükség

⁴⁰ Ld. TÓTH Gábor Attila: Az emberi méltósághoz való jog és az élethez való jog. In: HALMAI Gábor – TÓTH Gábor Attila (szerk.): *Emberi jogok*. Budapest, Osiris, 2003. 255.

⁴¹ Először a 1990. (IV. 25.) AB határozat, ABH 1990, 46. állapította meg.

⁴² Az Alkotmánybíróság 2010 előtti gyakorlatáról ld. HOLLÓ András – BALOGH Zsolt: *Az értelmezett Alkotmány. Alkotmánybírósági gyakorlat 1990–2009*. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 2010. 744–768.; BALOGH Zsolt – HOLLÓ András – KUKORELLI István – SÁRI János (szerk.): *Az Alkotmány magyarázata*. Budapest, KJK-KERSZÖV, 2002. 527–544.; GYÖRFFY Tamás: *Az Alkotmánybírósághoz tartozó politikai karaktere*. Budapest, Indok, 2001.; SÁRI János – SOMODY Bernadette: *Alapjogok. Alkotmánytan 2*. Budapest, Osiris, 2008. 85–109.; SÓLYOM László: *Az Alkotmánybírósághoz tartozó kezdeti Magyarországon*. Budapest, Osiris, 2001. 442–462.; LEGÉNY Krisztián: Közös európai értékünk az emberi méltóság. *Jogtudományi Közöny*, 2007/7–8. 299–310.; TÓTH i. m. 255–361. Kitérő francia nyelvű áttekintést ad a magyar Alkotmánybíróság emberi méltóságot érintő határozatairól KOVÁCS Péter: La Dignité dans la jurisprudence de la Cour Constitutionnelle. *Iustum Aequum Salutare*. 2010/4. 135–150. E gya-

és – az okozott sérelemre épülő kárpótlási rendszerben – jogi lehetőség sem arra az egyébként is kivihetetlen és az emberi méltósággal ellentétes összevetésre, hogy pl. a náci haláltáborban elszenvedett halálért más kárpótlás járhatna, mint a szovjet lágerben, vagy az ÁVH pincéjében megölt ember életéért.³⁴³

A jog és a történelmi narratívák viszonyában az áttörés még elméletileg sem lehet teljes, azaz soha nem érhetjük el azt a történelmi pillanatot, amelyet a másik két viszonyban már megfigyelhettünk. Igaz ugyan, hogy a jog visszahúzódott a történelmi narratívák egyes területeiről, hiszen például a tudományos, így a történettudományos igazság kérdésében az állam nem jogosult dönteni. Azonban az alkotmányok, még az emberi méltóság sérthetlenségét megfogalmazó alkotmányok egy része is saját értékrenddel,⁴⁴ saját történelmi narratívával bír. A jog sehol sem semleges a különböző történelmi narratívákkal szemben, és nem is lehet az. Ha azzá válna, megszűnne jogként létezni.

További, figyelmünkre érdekes jelenség, hogy a történelmi narratíva struktúrája meglepő hasonlóságot mutat a jogi norma szerkezetével. Mindkettő két fő részből áll: egyrészt a tényállásból, amely a tények szinte végtelen halmazából végeredményben önkényes válogatás révén jön létre. Nemcsak az egyes konkrét ténymomentumok kiemelése önkényes, hanem a tényelemek tetszés szerinti összefűzése, kontextualizálása is. Azaz a történelmi narratíva tényállási része már kettős szelekció terméke. A narratíva másik fő részét az adott tényállás szintén esetleges minősítése képezi. Azaz végeredményben egy bizonyos történelmi narratíva hármasszubsjektív válogatás végeredméke.

Amikor egy történelmi narratíva jogi kontextusba kerül, az önkényesség tovább fokozódik. Szükségszerű ugyanis, hogy a jogalkotó vagy a jogalkalmazó a történelmi narratíva tényállási részét jogilag értelmezhetővé tegye. Ezt tapasztaltuk akkor, amikor az AB kijelentette, hogy a jelképek terjesztése, nagy nyilvánosság előtti használata és közszemlére tétele a véleménynyilvánítás egyik formájának tekinthető. Azaz konkrét, jól meghatározható magatartási formákat (szubsjektív) jogi minősítéssel látott el.

Az önkény azonban nem áll meg itt. Hiszen csak a következő lépésben kerül sor a tulajdonképpeni döntésre, azaz végeredményben az egymással konfliktusban álló jogi érvek közötti szubsjektív ítélkezésre. Konkrét esetünkben annak eldöntésére, hogy a véleménynyilvánítás alapjoga vagy a köznyugalom, illetve az áldozati méltóság érdemel-e erősebb állami védelmet. Summa summarum, egy jogi döntésben, amelyben egy történelmi narratíva is szerepet játszik, legalább öt ízben kerül sor valamilyen normatív, azaz önkényes döntésre.

A helyzetet még tovább bonyolítja, hogy az egymással szembenálló jogok, jogi érvek mögött is állhatnak különböző történelmi narratívák, amelyekre arra hivatottak, hogy érvként az adott jogosultság érvényesülését elősegítsék. Az Alkotmánybíróság a véleménynyilvánítás alapjogának kiemelt védelme mögé egy alkalommal például

korlat sok tekintetben a német mintát követte, ehhez ld. KLICSU László: Az emberi méltóság a német Alkotmánybíróság egyes döntéseiben. *Iustum Aequum Salutare*. 2010/4. 128.

⁴³ 22/1996. (VI. 25.) AB határozat, ABH 1996, 89, 101.

⁴⁴ Ld. pl. ABH 1992, 167, 173.

azt az általánosító történeti narratívát állította, hogy „mindannyiszor, amikor a véleménynyilvánítás szabadságát korlátozták, sérelmet szenvedett a társadalmi igazságosság, az emberi kreativitás, csökkent az emberben rejlő képességek kibontakozásának lehetősége.”⁴⁵ E kijelentésben rejtve maradnak a történelmi narratívaképzés egyes fázisai, illetve a történelmi narratívák alapján erős általánosítás valósul meg. A megállapítás mögött nyilvánvalóan több (ha jóindulatúan túlzásnak tekintjük a „mindannyiszor” határozószót) történeti tényállás megalkotása (azaz tények kiválogatása abban a vonatkozásban, hogy mikor és hogyan korlátozták a véleményszabadságot) és minősítése (azaz annak megítélése, hogy e tényszerű korlátozások a társadalmi igazságosságot negatívan befolyásolták) áll, majd a végső lépésben ezen következtetések összefűzése („mindannyiszor, amikor”) történik meg.

Hasonló jelenség, azaz egy történelmi narratíva érvként való felhasználása valósult meg a szembenálló jogosultság esetében is, tovább bonyolítva a már amúgy sem egyszerű helyzetet: „A szóban lévő jelképeknek minden korlátozás nélküli, nyilvános, szabad használata a jelen történelmi helyzetben az emberi személy méltóságát tisztelő, ezért a gyűlölet és agresszió eszméit elítélő, a demokrácia értékei mellett elkötelezett minden személyt súlyosan sért, és különösen sérti a náciizmus és a kommunizmus üldözöttjeit. Magyarországon elevenen él a köztudatban és az üldözéseket túlélők közösségeiben a tiltott jelképekben sűrűsödő mindkét eszme emléke és a jelképek használata mellett elkövetett minden bűn; ezek nem merültek feledésbe. Közöttünk élnek a súlyos sérelmet szenvedett személyek és hozzátartozóik. A jelképek használata felidézi a még közeli múltat az akkori fenyegetésekkel, az embertelen szenvedéseket, deportálásokat és halált hozó ideológiákat.”⁴⁶

Most, hogy áttekintettük az emberi méltóság, a jog és a történelmi narratívák bonyolult viszonyának egyes jellemzőit, vizsgáljunk meg egyes, további problémákat.

5. További problémák: egyén és közösség, történelem és emberi méltóság

A büntetőjogi tényállás létrehozásának alapját képező történelmi narratíváról a Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény módosításáról szóló 1993. évi XLV. törvény preambulumból értesülhetünk. Ez történeti ténymegállapításként leszögezte, hogy az érintett jelképeket használó kormányzati rendszerek Európában és Magyarországon a hatalmat erőszakos úton szerezték meg, azt kizárólagosan birtokolták, semmibe vették az emberi jogokat és a magyar állampolgárok tömeges kiirtásához vezettek. Ezen tények alapján már normatív értékítéletként e rendszereket diktatúráknak bélyegezte, és az általuk propagált politikai eszméket szélsőségesnek minősítette. A relevánsnak vélt tények felsorolása és azok minősítése révén egy konzisztens történelmi narratívát vázolt fel. E történelmi narratíva talaján állva a jogalkotó már a törvénymódosítás jelenében két szubjektív megállapítást tett. Egyrészt véleménye szerint a diktatórikus rendszerek jelképeinek használata fájó sebeket szaggat fel, illetve a különböző szélsőséges (fasiszta és bolsevista) szimbólumok továbbélé-

⁴⁵ 30/1992. (V. 26.) AB határozat, ABH 1992, 167, 171.

⁴⁶ 14/2000. (V. 21.) AB határozat; ABH 2000, 83, 97–98.

se, újra felhasználása felháborítja, jogos érzékenységében sérti a társadalom jelentős részét. Másrészt álláspontja szerint a felsorolt cselekmények rontják hazánk nemzetközi hírnevét is. E kettő együttesen kellően indokolta a fent körülírt magatartások büntetendővé nyilvánítását.

Amint látjuk, a történelmi narratíva csupán a jogalkotói döntés háttéréül szolgált. Mintegy retorikailag előkészítette azt a legitimációs mezőt, amelyben aztán a jelenben két, lényegében szubjektív benyomáson alapuló, jelenre vonatkozó narratíva (mí szerint e jelképek sértik a társadalom jelentős részét, illetve rontják hazánk nemzetközi hírnevét) alapján pónalizálták a kérdéses cselekményeket.

Az EJEB gyakorlata szerint annak eldöntésében, hogy egy adott államban mi tekinthető demokratikus értelemben a véleménynyilvánítás szükséges korlátozásának, az adott országok arra tekintettel rendelkeznek viszonylag nagy szabadsággal, hogy az adott történelmi helyzetek eltérőek lehetnek. A Rekvényi kontra Magyarország ügyben, amelynek tárgya a rendőrök politikai tevékenységének, a politikai vitához fűződő szabadságának korlátozása volt, 1999. május 20-án hozott ítéletében az EJEB például úgy ítélte meg, hogy „az a célkitűzés, hogy a rendőrségnek a társadalomban betöltött kritikus szerepe ne kompromittálódjék tagjai politikai semlegességének gyengülése miatt, olyan célkitűzés, amely összeegyeztethető a demokratikus elvekkel. Ez a célkitűzés különleges történelmi jelentőségre tesz szert Magyarországon, az országnak a korábbi totalitárius berendezkedése miatt, ahol az állam nagymértékben támaszkodott rendőrségének az uralkodó párt iránti közvetlen elkötelezettségére.”⁴⁷ Az EJEB végeredményben elismerte, hogy egy országban „szükségképpen” uralkodó, azaz nyomós társadalmi szükségletet kielégítő, az önkényuralmi rendszereket elítélő történelmi narratíva befolyásolhatja annak jogrendjét, akkor, ha ez a narratíva a múlt negatív tapasztalatai következtében alakult ki.

2010-et megelőzően a magyar, alapvetően a szabadságelvű méltóságkonceptió talaján álló Alkotmánybíróság is több esetben figyelembe vette az adott történelmi körülményeket.⁴⁸ Azt a kérdést, hogy „a jelen történelmi helyzetben” hol a határ, az Alkotmánybíróság az ABh1-ben a legegyszerűbb módon, az EJEB-hez hasonlóan, a többségi elv alapján döntötte el.⁴⁹ Merészen egy általa privilegizált csoport (a demokrácia értékei mellett elkötelezett személyek) minden tagja értékítéletének artikulálására vállalkozott annak megállapításakor, hogy „[a] szóban lévő jelképeknek minden korlátozás nélküli, nyilvános, szabad használata [...] a demokrácia értékei mellett elkötelezett minden személyt súlyosan sért, és különösen sérti a náciizmus és a kommunizmus üldözöttjeit.”⁵⁰ A testület álláspontját a többségi elv alkalmazása mellett

⁴⁷ Bírósági Határozatok, 1999/12., 950–958.

⁴⁸ Ld. például 28/1991. (VI. 3.) AB határozat, ABH 1991, 88.; 11/1992. (III. 5.) AB határozat, ABH 1992, 77.

⁴⁹ Hasonló, a mennyiségekkel operáló érv az Alkotmánybíróság gyakorlatából: „[a]z olyan ún. legveszélyesebb magatartások esetében korlátozhatja a jogalkotó a kifejezés szabadságát büntetőjogi eszközökkel, amelyek elérik »az emberek nagyobb tömegében a szenvedélyeket magas fokra lobbantó lázongó kifakadás« szintjét, az alkotmányos értékrendben igen magasán álló alanyi alapjogokat veszélyeztetnek.” Ld. 18/2004. (V. 25.) AB határozat, valamint 4/2013. (II. 21.) AB határozat, Indokolás [138].

⁵⁰ 14/2000. (V. 21.) AB határozat; ABH 2000, 83, 97.

azzal a retorikai fogással erősítette, hogy e kiemelt közösség és az üldözöttek között értékazonosságot tételezett.

A többségre vonatkozó kérdés az ABh2-ben is több helyen felmerült. Már az indítványozó is rájátszott e problémára, amikor nem teljesen tényszerűen akként érvelt, hogy míg a vöröscsillag többféle jelentést hordoz, a horogkereszt üzenete mindenki számára egyértelmű.⁵¹

Szívós Mária is támaszkodik különvéleményében a többségi elvre: „[...] a szóban forgó bűncselekmény [...] akkor valósulhat csak meg, ha a törvényi tényállási elemeket kimerítő magatartást kifejtő elkövető szándékában a többségi társadalom által megvetett, az Alaptörvény értékrendjével összeegyeztethetetlen náci, illetve kommunista ideológiával egyfajta azonosulás is megragadható.”⁵² Végeredményben a többségi elv jelenik meg Bragyova András alkotmánybíró párhuzamos indoklásában is, aki az alkotmányos demokrácia alapjául nem a kényszert, hanem a társadalmi konszenzust teszi.⁵³

Világosan kell látnunk, hogy az EJEB és az Alkotmánybíróság által preferált többségi elv nem egyszerűen mennyiségi mutató. Csak akkor használható, ha a többségi akarat egy bizonyos irányba, a demokratikus jogrend irányába mutat. Azaz elméletileg még a többségi történelmi narratíva is csak akkor kaphat jogi védelmet, ha egy meghatározott érték, a plurális társadalom értékei irányába mutat.

Ez egyrészt teljesen logikus, hiszen csak plurális társadalomban képzelhető el a szabadságelvű emberi méltóság érvényesülése, másrészt rámutat e rendszer már tárgyalt szükségszerű gyengéjére is. Egyes vélemények, egyes emberi méltóságfelfogások, még társadalmi többségük esetén is (legalábbis elviekben) ki vannak zárva a jogi védelemből. Szükségszerű önellentmondás áll fel a közösségi, szabadságelvű alkotmányos értékrend és az egyéni emberi méltóság sérthetlensége között. A teljes szabadság megvalósítása az egymást kioltó egyéni szabadságok következtében logikailag lehetetlen, és így csak utópia maradhat. Csak a jog fikatív, és kizárólagosan ember alkotta világában lehetséges ezen önellentmondás fenntartása.

A jognak azonban nem csupán ezt, az egyén és közösség kapcsolatában rejlő, logikailag feloldhatatlan ellentmondást kell elsimítania. A másik áthidalhatatlan ellentét, amelyre a jognak választ kell találnia, az egyén szükségszerű történeti kötöttsége és sérthetetlen egyéni méltósága között feszül. Csak egy, az ember által teljesen kontrollált és általa teremtett mikrokozmoszban, azaz a pozitív jogrendben képzelhető el annak az ellentétnek az áthidalása, hogy az egyes ember történetileg kötött, és nem képes saját maga megalkotására, emberi méltósága mégis sérthetetlen. Csupán a jog fikatív világában jelenthető ki az (az egyébként gyakorlatilag hamis) állítás, hogy az emberi méltóság független és abszolút. Ezen attribútumok ugyanis logikai szükségszerűséggel következnek az emberi méltóság sérthetlenségének doktrínájából, ha azt következetesen, *ad extremum* végiggondoljuk.

⁵¹ 4/2013. (II. 21.) AB határozat, Indokolás [2].

⁵² 4/2013. (II. 21.) AB határozat, Indokolás [149].

⁵³ 4/2013. (II. 21.) AB határozat, Indokolás [84].

A jog abból a szempontból is kiemelkedik az emberi méltóság, történelmi narratíva és a jog triászából, hogy egyszerre képes az egyéni és a közösségi dimenziókban létezni. A történelmi narratíva szükségszerűen közösségi jelenség. Az egyénnek lehet története, még inkább történetei, de történelme és így történelmi narratívája sohasem. A történelem pedig fogalmilag kizárólagosan közösségi fogalom. Ezzel szemben az emberi méltóság kizárólagosan az egyénhez kapcsolódik. Senki másnak nincs emberi méltósága, kizárólag a természetes személynek. Ez nem zárja ki természetesen azt, hogy az egyének csoportjai, kisebb-nagyobb közösségei méltósággal bírójanak. E méltóság azonban nem emberi méltóság, attól alapvetően különböző, más minőség. Az emberi méltóság alapja az emberi szabadság, azaz végeredményben az emberi választásból eredő felelősség. A közösségből, amely egyének egymáshoz kapcsolt ilyen-olyan halmaza, éppen közösség mivolta következtében hiányzik a lényegi szabadság és egyúttal a lényegi felelősség döntő momentuma.

A jog azonban, szemben az egyénhez kapcsolt emberi méltósággal és a közösséghez kötött történelmi narratívával, mindkét dimenzióban, az egyén és a közösség szintjein is otthonosan mozog. Az egyéni szférában mint alanyi jog, szubjektív jogosultság, a cselekvés szabadságát biztosítja, a közösségi szférában mint tárgyi jog, objektív korlátozás,⁵⁴ a cselekvés normája. A jog ezen kettős, tulajdonképpen irracionális tulajdonságából fakad, hogy az alapvetően egyéni irányultságú szabadságelvű méltóságkoncepciónak szüksége van a jog eszközére, hogy a maga aszociális és ahistorikus programját megvalósítsa.

A fentiek alapján leszögezhető, hogy a jog szükségszerűen és kívánatos módon nem ellentmondásmentes rendszer. Társadalmi funkcióját hatékonyan csupán akkor töltheti be, ha tartalmaz egymásnak szögesen ellentmondó értékítéleteket. A pozitív jog belső erkölcsét bizonyosan nem találjuk meg a jog egyértelműségében. A pozitív jog akkor helyes, és akkor tesz szert természetjogias attribútumra, ha bizonyos ellentmondásokat tartalmaz. Hiszen csak ezen ellentétekből származó hajtóerő teszi állandó és örök (*constans et perpetua*) kereséssé. Azaz a jog ellentmondás-mentességének hibásan természetjogiasnak titulált doktrínája nem minden esetben állja meg a helyét.

6. Véggövetkeztetések

Jelen tanulmányban a természetjog nyomait igyekeztünk feltárni a pozitív jogban, kizárólag a pozitív jog intézményeit és a pozitív jogi gondolkodás szabályait követve. Arra a talán meglepő következtetésre jutottunk, hogy a ma hatályos pozitív jogban megtalálhatóak a „radikális” (tehát az örök, jó, méltányos és szükségszerű) természetjog egyes attribútumai.

⁵⁴ Fröhlich szerint az Alaptörvényben az alapjogok korlátozhatóbbnak tűnnek, mint az Alkotmányban. Ld. FRÖHLICH Johanna: Alapjogok új alapokon? In: BALOGH Elemér – CSERNY Ákos – PATYI András – TÉGLÁSI András (szerk.): *Változások a magyar alkotmányjogban. Tanulmányok az Alaptörvényről*. Budapest, NKE, 2012. 66–67.

Az Európa nagy részében hatályos pozitív jog⁵⁵ jelenleg a természetjog két alapvető jellemzőjével bír, az örökkévalóság és a szükségszerűségben létezés attribútumaival. Figyelemreméltó, hogy az örökkévalóság megjelenése a pozitív jogrendben történeti fejlődés eredménye. Ebben a vonatkozásban voltaképp a pozitív jog „eltermészetjogiasodásának” vagyunk tanúi napjainkban. Ugyanúgy, ahogy a szükségszerűség elismerése is egyre inkább teret nyer napjaink jogi gondolkodásában. Elegendő, ha csak az objektív felelősségi formák utóbbi időben tapasztalt térnyerésére gondolunk.

Nehéz elképzelni, bár elméletileg nem lehetetlen, hogy egy történeti pillanatban az emberiség eljusson oda, hogy egy adott jogintézményről vagy döntésről logikai szükségszerűséggel be tudja látni, hogy jó vagy méltányos-e. Azt azonban észleltük, hogy a pozitív jogi gondolkodás történeti fejlődésének köszönhetően léteznek olyan pozitív jogi intézmények és megközelítések, amelyekről logikai úton beláthatóak, hogy bizonyos értelemben örökkévalóak és a szükségszerűségben léteznek.

Az örökkévalóság attribútumával rendelkezik például az emberi méltóság és a véleménynyilvánításhoz való jog szabadságelvű felfogása. Ezen alapjogok ebben a felfogásban tartalom nélküli formáknak tekintendők, és mint formák, örökkévalóak. A történelmi időtől, azaz a tartalomtól függetlenek, lényegileg változatlanok és elvileg örökké, folyamatosan fennállhatnak. Ami pedig még fontosabb: a pozitív joggal szemben nem csupán formái, hanem tartalmi követelményeket is támasztanak.

A pozitív jog másik szükségszerű természetjogi attribútuma, a szükségszerűségben létezés sokkal egyetemesebb hatáskörű, amennyiben elkerülhetetlenül a pozitív jog pusztá létéből fakad. A jogi norma tényállási része – például az emberi méltóság ideájával szemben – sohasem lehet absztrakt, üres forma. Mindenképp valamely konkrét tartalommal kell bírnia. Az ittlétben megnyilvánuló tartalom létrejöttének legfőbb egyetemes törvénye pedig az okozatiság. A pozitív jognak így szükségszerűen mindig az okozatisághoz kell valamilyen, állító vagy (például egy fikció formájában) tagadó viszonyt kialakítania. Természetesen az okozatosság bizonyosságát soha nem érheti el, ha elérné, azzal az örökkévalóságról rántaná le a leplet. A pozitív jog így többnyire a nagyfokú valószínűség, a beláthatóság szintjén mozog: „[a] szólás-szabadság korlátozását nem alapozhatja meg a szélsőséges álláspont tartalma, kizárólag annak közvetlen, belátható következménye.”⁵⁶ Ez azonban nem befolyásolja a pozitív jog azon szükségszerű, természetjogias tulajdonságát, hogy ha létezik, akkor éppen úgy kell léteznie, ahogy.

A pozitív jog természetéből fakadó és levetkőzhetetlen belső ellentmondása, hogy történetileg, okozatosan kötött, azaz a szükségszerűségben létező, de ennek ellenére (legalábbis potenciálisan) örökkévaló intézményeket tartalmazhat. A ma hatályos jog egyik legfontosabb tulajdonsága, és meglehetősen vonzó természetjogi perspektívája, hogy elbírja ezt az önmagában rejlő ellentmondást.

⁵⁵ CHRONOWSKI Nóra: *Alkotmány és jogalkotás az EU-tagállamokban. Válogatott tanulmányok*. Budapest, HVG-Orac, 2011. 81.

⁵⁶ ABH 2008, 782, 786.